

Belgisch-Braziliaanse relaties in de jaren Kubitschek (1956-1960)

PETER DAERDEN

Licentiaat Moderne Geschiedenis

Volgens een wat eenzijdige visie zou de internationale politiek na 1945 volledig door de Oost-Westtegenstelling bepaald zijn. In de historiografie van het Belgische buitenlandse beleid valt nog altijd de geografische beperktheid van het onderzoek op. Van de overzeese gebieden komen, vanzelfsprekend, vooral Afrika en meer bepaald Kongo aan bod. Azië leek pas vanaf de jaren tachtig te ontwaken.

In de loop van de jaren vijftig echter waren het Latijns-Amerika en met name Brazilië die op de voorgrond traden, en dit met ongekende vormen van optimisme en zelfverzekerdheid. De Franse academicus Tibor Mende, die begin jaren vijftig een gezaghebbend boek uitbracht over de Nieuwe Wereld, deed dat niet toevallig onder de titel *L'Amérique latine entre en scène*.¹ In de eerste plaats heerste op het continent een toestand van rust en verdwenen er een aantal populistisch-autoritaire regeringen – Vargas in Brazilië (1954), Perón in Argentinië (1955) of Rojas Pinilla in Colombia (1957). Het was Braziliaans president Juscelino Kubitschek (1956-1960) die deze beweging naar meer democratie en vrijheid inzette. Kubitschek, een nog jeugdig uitziende vijftiger met wel wat Kennedyallures, gaf zijn landgenoten opnieuw een gevoel van hoop. Brazilië maakte een versnelde industrialisering en urbanisatie door, die het land een ander aanschijn gaven. In recordtempo werd de nieuwe hoofdstad Brasília gebouwd, een droom van Kubitschek. Het centrale thema in Brazilië werd het *desenvolvimentismo*, de economische ontwikkeling. "Vijftig jaar vooruitgang in vijf" was een vertrouwde slogan van die tijd. Ook de internationale politiek was hoofdzakelijk gericht op de economie en meer bepaald op het verkrijgen van buitenlandse investeringen.

Van oudsher kenden vooral de Verenigde Staten een dominante invloed in Brazilië, een positie die alleen in de jaren dertig, door de toenadering tussen Brazilië en Duitsland, enigszins verstoord werd. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was het aandeel van de Duitse handel echter al weer ingezakt en hernamen de VS hun geprivilegieerde banden. Paradoxaal genoeg spon Brazilië zelf hier relatief weinig garen bij. De VS gaven, na de

---

¹ T. Mende, *L'Amérique latine entre en scène*, Parijs, 1952.

oorlog, voorrang aan een planetair veiligheidsbeleid waarin samenwerking met Europa, het Nabije en Verre Oosten belangrijker geacht werd. Als pleitbezorgers van de dekolonisatie poogden de VS ook hun positie in Afrika te verstevigen. Latijns-Amerika bleef hierbij enigszins achter. Het uitblijven van een soort Zuid-Amerikaans Marshallplan zou in het hele continent op frustratie onthaald worden (Cervo & Bueno, 1992, 247-248).

Men zou kunnen verwachten dat Europese landen deze leemte invulden. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog echter stond de commerciële uitwisseling van Europa met Brazilië op een dieptepunt. De Oude Wereld, gehavend door de oorlog, bevond zich in een economische depressie. Alleen Groot-Brittannië behield nog een zeker aandeel in de handel met Brazilië, maar de bijdrage van de andere landen – inclusief Duitsland, Frankrijk en Italië – was onbetekenend. Vanuit Braziliaans standpunt was Europa, op twee decennia tijd, bijna volledig van zijn voetstuk gevallen. Ter illustratie: in 1929 bevonden de belangrijkste diplomatieke vertegenwoordigingen van Brazilië zich in Frankrijk, Groot-Brittannië en Italië, met de VS slechts op een vierde plaats. In 1949 daarentegen namen de VS de eerste plaats in, gevolgd door Argentinië en de vertegenwoordiging in de Verenigde Naties. Daarna pas kwamen Portugal, Groot-Brittannië en Italië (Bieber, 1994, 222). Vanaf de jaren vijftig, toen de West-Europese economie zich min of meer hersteld had, trachtte Brazilië zich opnieuw als een betrouwbare partner aan te bieden. Kubitschek maakte op dit vlak zijn intenties meteen duidelijk door, nog voor zijn ambtsaanvaarding, een snelle maar omvangrijke Europese reis te maken: Groot-Brittannië, Luxemburg, België, Frankrijk, West-Duitsland, Italië, Spanje en Portugal werden op nauwelijks twee weken tijd bezocht.

De Belgisch-Braziliaanse relaties van vóór de Tweede Wereldoorlog zijn, met name door het werk van Eddy Stols, uitstekend gedocumenteerd (zie bijvoorbeeld Stols, 1975, 57-73; 2001, 140-164). Tussen beide landen blijkt een geschiedenis van langdurige en cordiale banden te bestaan. Zo was Brazilië het eerste Latijns-Amerikaanse land dat met het pas onafhankelijke België diplomatieke betrekkingen aanknoopte. Toen België in 1914 slachtoffer van de Duitse agressie werd, veroorzaakte dat een spontane en opmerkelijke golf van solidariteit in Brazilië. Het bezoek in 1920 van koning Albert I – het eerste van een buitenlands staatshoofd aan Brazilië – kon wel als een hoogtepunt in de wederzijdse relaties gezien worden. Op economisch vlak vond vanaf de jaren 1880 een groeiende Belgische investeringsgolf plaats. In het begin van de twintigste eeuw was België al de vijfde investeerder in Brazilië. Met de oprichting in 1922 van de staalfabriek *Belgo-Mineira* kreeg de Belgische aanwezigheid er nog meer elan.

Over de latere betrekkingen met Brazilië 'zwijgt' de Belgische historiografie voorsalno². Ook van Braziliaanse kant zijn de relaties tussen de kleinere Europese landen en Brazilië nog altijd karig bedeed in het onderzoek. Sprekend over de naoorlogse betrekkingen met Brazilië brengt historicus Antônio Carlos Lessa België, Nederland, de Scandinavische landen en zelfs Groot-Brittannië en Frankrijk onder in:

"le domaine de l'indifférence [...] où les relations ne conduisent ni à la dépendance, ni aux gains concrets. Dans ce domaine s'inscrivent les relations entre sociétés ayant peu de liens et les rapports économiques peu dynamiques" (Lessa, 1999, 305).

Onder meer over de gegrondheid van die bewering zal deze bijdrage gaan.

1. KUBITSCHER IN BELGIË

Donderdag 12 januari 1956 maakte België kennis met Juscelino Kubitschek. Op de luchthaven van Melsbroek werd hij begroet door eerste minister Achiël van Acker en minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak. Aan het begin van een korte persconferentie verklaarde de president, die vóór zijn vertrek tien maanden lang dag en nacht verkiezingscampagne had gevoerd en meer dan vijfhonderd Braziliaanse steden had bezocht, vrij vermoeid te zijn. Hij herinnerde eraan dat hij te Parijs geneeskunde had gestudeerd en een uitstekende indruk had bewaard van Brussel. Kubitschek bevestigde ook zijn buitenlandse ambities. Naar zijn mening was het nodig contact op te nemen met andere landen alvorens de leiding in een groot land op te nemen. "Je suis un médecin", zei hij, "je dois donc établir un diagnostic international pour bien traiter mon pays". De president gaf uiting aan de grote sympathie die België in Brazilië genoot en verwees naar het bezoek van koning Albert I in 1920. Hij beklemtoonde dat er op bepaalde gebieden reeds een uitstekende samenwerking bestond, onder meer op het domein van de staalnijverheid. Toen op de vraag van de president, of sommige van de aanwezige journalisten zijn land reeds hadden bezocht, ontkennend geantwoord werd, verzocht hij allen dit te doen: "Mon pays vaut d'ailleurs la peine d'être connu. C'est un des plus riches du monde". Daarna vervolgde hij:

---

². Zelfs het meest omvangrijke standaardwerk over de geschiedenis van de Belgische buitenlandse politiek (Coolsaet, 2001) lijkt voorbij te gaan aan de banden met Azië en Latijns-Amerika.

"J'ai un programme que je veux réaliser pendant mon mandat présidentiel. Je souhaite surtout développer l'industrialisation, les ressources électriques, les transports, bref, la production économique de mon pays. Pour y parvenir, le Brésil, pays calme et sans conflits sociaux, a besoin des capitaux et de la technique de l'étranger".

Ook emigratie moedigde hij aan.³

Maakte Kubitschek door zijn innemende verschijning en vlekkeloze beheersing van het Frans indruk bij de meeste waarnemers, dan waren er toch ook kritische noten. Kubitschek was op het moment van zijn bezoek nog niet officieel als president ingezworen. Bij in 1955 gehouden verkiezingen was hij, als kandidaat voor de *Partido Social Democrático*, met kleine meerderheid tot president verkozen. Daarop volgde een uiterst verwarrende periode met een poging tot staatsgreep en een tegencoup. Vanuit Rio de Janeiro wees de Belgische ambassadeur erop dat het bezoek van Kubitschek vooral diende om zijn eigen positie te versterken.⁴ Staatsiefoto's met de Amerikaanse en belangrijkste West-Europese leiders waren van dien aard zijn toch nog enigszins wankele legitimiteit te verstevigen. Spaak, die nochtans een uitstekende indruk op Kubitschek gemaakt had, schreef dat:

"des considérations de prestige ont motivé bien plus ces visites que le désir d'intensifier des rapports économiques. La durée très restreinte des séjours effectués dans les capitales européennes donne le caractère protocolaire des audiences de M. Kubitschek".⁵

Met die uitgangshouding, waarachter in feite de gedachte schuilging dat Brazilië nog niet geheel stabiel en betrouwbaar was, en beter even de kat uit de boom kon gekeken worden, plaatste België zich in een achterhoedepositie die het later alleen maar kon betreuren.

---

³ Een verslag van het bezoek van Kubitschek aan België verscheen onder meer in *De Standaard* en *Le Peuple* van 13 januari 1956.

⁴ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken (AMBZ), Dossier 14773, Belgique-Brésil, Voyage en Belgique de M. J. Kubitschek.

⁵ Brief van 6 februari 1956, AMBZ, Dossier 14773, Belgique-Brésil, Voyage en Belgique de M. J. Kubitschek. Over het bezoek van Kubitschek aan België schreef onder andere Braziliaans diplomaat Roberto Campos in *A lanterna na popa: memórias*, Rio de Janeiro, 1994.

2. INVESTERINGEN EN COMMERCIËLE UITWISSELING

In de Tweede Wereldoorlog had Brazilië, zij het met enige aarzeling, de kant van de geallieerde mogendheden gekozen. De dictatuur van Getúlio Vargas overleefde de oorlog niet en er werd teruggekeerd naar een presidentieel systeem. In de context van de koude oorlog bleef het land in de Amerikaanse invloedssfeer. Met de verrassende comeback in 1951 van Vargas, deze keer als democratisch verkozen president, kwam een meer nationalistische tendens in de Braziliaanse politiek naar voren. Buitenlandse ondernemingen en internationale financiële organisaties werden beticht het land als bloedzuigers leeg te roven. Na de zelfmoord van Vargas, in 1954, en diens afscheidsbrief waarin uitgehaald werd naar *forças ocultas*, duistere machten, kwam het antibuitenlandse sentiment tot een hoogtepunt. Zo werd de Britse *St. John d'el Rey Mining Company*, sedert 1830 in Brazilië gevestigd, door een lange reeks stakingen te gronde gericht (Eakin, 1986, 731-733). Ook Belgische bedrijven kregen te maken met ernstige incidenten onder hun Braziliaanse werknemers.⁶ *St. John* had onder andere de fout gemaakt haar bedrijfsleiding niet tijdig te 'brazilianiseren'. Vooruitziende maatschappijen, zoals het Belgische *Franki*, namen wel sneller Brazilianen in hun hoogste kader op (Stols, 1992, 139-149).

De komst van Kubitschek temperde dit nationalistisch sentiment enigszins. Volgens een opiniepeiling uit 1957 van het dagblad *Diário de São Paulo* bleek één derde van de Brazilianen overtuigd van het nut van de aanvoer van buitenlands kapitaal. "Het hangt voor een groot gedeelte van het buitenlandse kapitaal zelf af, het zo aan boord te leggen dat deze gunstige sfeer aanhoudt", meende de eerste secretaris bij de Belgische ambassade, Paternotte de la Vaillée:

"Met dit doel moeten de buitenlandse industriëlen die zich in Brazilië wensen te vestigen, zich beijveren om duurzaam werk te leveren en niet enkel een zaak op te richten die wel een maximum aan rendement geeft, maar waarvan de winst automatisch wordt gerepatrieerd, zoals de Braziliaanse openbare mening wel eens schijnt te denken".⁷

---

⁶. Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief Marcel-Henri Jaspar, nrs. 2327 en 2329.

⁷. A. Paternotte de la Vaillée, "De wetgeving op de buitenlandse investeringen in Brazilië", *Tijdschrift voor de Belgische Handel*, LXXII, nos. 7-8, 1958, p. 61.

Al bij al kon Brazilië toch doorgaan voor een land dat zelden of nooit radicale maatregelen, zoals nationalisaties of onteigeningen, tegen het buitenlandse kapitaal nam. Ondanks een rigide systeem van invoertarieven werd het investeringsklimaat onder Kubitschek opnieuw zeer gunstig.

Een groot gedeelte van de Belgische maatschappijen kende toen al een meerderheid van Braziliaanse kapitalen. Enkel de *Banco Italo-Belga*, deel uitmakend van de *Société Générale de Belgique*, was een volwaardig Belgische investering zonder Braziliaanse aandeelhouders. Ze bezat ook filialen in Argentinië en Uruguay. De *Companhia Siderúrgica Belgo-Mineira*, kortweg *Belgo-Mineira*, was een van oorsprong Luxemburgse onderneming die zich bezighield met de productie van ijzer, staal en afgeleide producten. In de deelstaat Minas Gerais bezat ze twee grote en moderne fabrieken. Andere belangrijke investeringen waren de *Indústria Química Eletro-Cloro*, een creatie van de groep *Solvay*, en de *Société Cotonnière Belge Brésilienne*. Het reeds vermelde *Franki* construeerde de grondvesten voor alle voornamen gebouwen van de nieuwe hoofdstad Brasília.

	Totalen
Verenigde Staten	188.682.000
West-Duitsland	82.465.300
Zwitserland	31.397.000
Frankrijk	19.809.700
Groot-Brittannië	17.585.000
Japan	16.559.400
Canada	13.172.300
Italië	10.694.900
Nederland	9.108.700
<i>België</i>	7.177.000
Zweden	2.775.300
Overige landen	19.508.900
Totaal	418.965.800

TABEL 1: VOORNAAMSTE BUITENLANDSE INVESTEERDERS
IN BRAZILIË IN 1960 (TOTALEN IN USD)

Toch hinkten de Belgische investeerders globaal achterop, en moest men onder andere Nederland en Zwitserland laten voorgaan. Zwitserland bijvoorbeeld was in 1960 de derde grootste investeerder in Brazilië, na de Verenigde Staten en West-Duitsland. Deze bescheiden inbreng in een land, dat toch in

volle ontwikkeling was en schreeuwde om kapitaalbreng, leek wel op een gebrek aan initiatief en interesse vanwege de Belgische zakenwereld te duiden.

Brazilië zelf verruimde zijn blikveld en zocht economische toenadering tot de Sovjet-Unie, Oost-Europa en het Verre Oosten. De Belgische uitvoer naar Brazilië bleef zeer bescheiden en ook nogal eenzijdig. In 1959 was Zweden de zesde leverancier aan Brazilië, Nederland de tiende, Finland de twaalfde, Denemarken de dertiende en Noorwegen de zestiende.⁸ De Belgisch-Luxemburgse Economische Unie of BLEU kwam pas op een negentiende plaats.

1. Verenigde Staten	461,2
2. West-Duitsland	140,5
3. Venezuela	110,5
4. Argentinië	104,5
5. Nederlands West-Indië	56,2
6. Zweden	47,7
7. Frankrijk	43,1
8. Groot-Brittannië	37,4
9. Koeweit	32,6
10. Nederland	30,3
11. Italië	29,7
12. Finland	26,8
13. Denemarken	23,2
14. Japan	22,8
15. Saoedi-Arabië	21,6
16. Noorwegen	20,8
17. Tsjecho-Slowakije	20,6
18. Polen	18,2
19. BLEU	14,7
20. Canada	14,5
21. Zwitserland	13,7

TABEL 2: LEVERANCIERS AAN BRAZILIË IN 1959 (IN MILJOEN USD)

Vooraf vanaf 1958 ging de Belgische export sterk achteruit. Dat had onder andere te maken met een strengere douanestelsel in Brazilië en de

---

⁸ De sterke positie van Nederland had onder andere te maken met de verkoop van tankschepen aan Brazilië, waarmee het zo goed als volledig de markt op dit gebied monopoliseerde.

ontoereikendheid van de Belgische kredietinstellingen. Verschillende vreemde mededingers konden zich beter schikken naar de specifieke Braziliaanse eisen. Toch rees er ook verzet vanwege het Internationaal Monetair Fonds en de GATT – verzet dat op zijn beurt slecht viel bij het Braziliaanse nationalisme. Ook minister van Buitenlandse Handel van Offelen toonde zich verbaasd over de weinig conventionele handelspolitiek van Brazilië. Begin 1959 schreef hij aan ambassadeur Colot:

"que les exigences de nos partenaires sud-américains sont parfois draconiennes et resposent sur des considérations aussi bien politiques qu'économiques".⁹

Toenemende inflatie en buitenlandse schulden lieten de Braziliaanse regering toen al steeds minder manoeuvreerruimte. Op 17 juni 1959 volgde een ophefmakende breuk van Kubitschek met het IMF (Internationaal Monetair Fonds). Hierna kon de president zijn onorthodoxe handels- en financiële politiek alleen voortzetten. De weigering om meer de tering naar de nering te zetten had wel tot gevolg dat internationale financieringsinstellingen en Amerikaanse en Europese banken zich weigerachtig gingen betonen om nog vreemd kapitaal toe te kennen. Ook België was verontrust door de gang van zaken. In een memorandum van 29 september 1960 van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel viel te lezen:

"[...] de meeste voorzichtigheid dient te worden in acht genomen inzake risico voor levering op krediet aan Brazilië. Dit land heeft zich door het wellicht al te groots opgevatte plan Kubitchek [sic] in een benarde financiële positie gewerkt, van aard om vreemde geldschietters af te schrikken".¹⁰

Een ander probleem van de Belgische export was het uitblijven van een goede aanwezigheidspolitiek, daar waar Brazilianen net een groot belang aan persoonlijke relaties hechtten. België had het nadeel niet over een belangrijke kolonie inwijkelingen te beschikken. De Belgische fabrikant hing af van vreemde tussenpersonen, waardoor hij weinig afwist van de desiderata van zijn cliënt en zich niet kon plooiën naar diens noden. Sommige Europese landen kenden hier een grote voorsprong. Vooral de Duitsers waren erin geslaagd zich aan te passen aan de lokale markt en hadden reeds vóór de Tweede Wereldoorlog vertegenwoordigers in het land, die de Portugese taal kenden en bekend waren met het Braziliaanse leven en mentaliteit. Duitse bedrijven waren ook veel verregaander dan hun Amerikaanse of Britse concurrenten in het aanpassen van hun producten aan specifiek Latijnse

---

⁹ Brief van 24 januari 1959. AMBZ, Dossier 6034, Brésil.

¹⁰ AMBZ, Dossier NA/6231, Brésil 1959/60.

voorkeuren en vereisten. Men vond op de Braziliaanse markt bijvoorbeeld geen Duitse goederen met instructies in de moedertaal, iets waar Angelsaksische investeerders nog vaak in te kort schoten (Hilton, 1986, 316-317).

Zowat alle waarnemers waren het erover eens dat de gebrekkige Belgische aanwezigheid een structureel euvel was. "De Belgische industriëlen en handelaars", schreef ambassadeur Colot,

"moeten zich absoluut een grotere inspanning getroosten om Brazilië beter te leren kennen, om er nieuwe afzetgebieden te zoeken en om zich aan te passen aan de Zuid-Amerikaanse manier van zaken doen".¹¹

Émile Genon stelde tijdens een verblijf in Brazilië vast dat:

"nous y sommes aussi maigrement représentés sur le plan des affaires alors que, dans le même temps, nos partenaires du Benelux et du Marché Commun y apparaissent en force".¹²

Roger Siret was het opgevallen dat de Belgische aanwezigheid in Zuid-Amerika "est [...] presque exclusivement limitée à nos représentations diplomatiques [...]".¹³

In 1959 kondigde de minister van Buitenlandse Handel, Jacques van Offelen, een ambitieus plan aan om de Belgische export naar Latijns-Amerika op het niveau van de andere Europese landen te brengen. De *Opération Amérique Latine*, zoals hij het doopte, was een veelbelovend initiatief om het Belgisch arsenaal aan handelspartners meer te diversifiëren. Enkele van de beoogde inspanningen waren het opzetten van een nieuw type commerciële missies en de invoering van een uitgebreid net van prospectoren in Zuid-Amerika. Daarnaast werden ter plaatse een aantal Raadgevers voor de Buitenlandse Handel benoemd, die de contacten met de lokale markt moesten onderhouden. Ook de Kamers van Koophandel in Latijns-Amerika kregen meer middelen toegewezen. In 1960 leken de commerciële missies naar Latijns-Amerika daadwerkelijk weer toe te nemen.

De grootste afnemers van Brazilië waren de Verenigde Staten, die zowat de helft van de uitvoer voor hun rekening namen. Voor Europa was dat niet veel meer dan een derde, terwijl de handel met de rest van Latijns-Amerika nog erg beperkt bleef. De Braziliaanse markt bleef lange tijd gesloten voor regio's met miljoenen inwoners. Transacties naar Aziatische landen (met uitzondering van Japan), Oceanië of Oost-Europa waren zo goed als

---

¹¹ L. Colot, "Braziliaanse perspectieven", *Tijdschrift voor de Belgische Handel*, LXXII, 1958, no. 11, p. 20.

¹² E. Genon, *Amérique latine (fin 1958)*, Charleroi, s.d., p. 96.

¹³ *Belgique-Amérique Latine*, 1957, no. 130, p. 22.

onbestaande. De noodzaak de handelsgrenzen te verbreden zorgde in de jaren Kubitschek voor de vestiging van relaties met de Sovjet-Unie en het Oostblok.¹⁴

Wel bleef deze uitvoer nog altijd bijzonder eenzijdig. Kubitschek was nochtans erg geïnspireerd geraakt door de ideeën van de CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe), de economische commissie van de VN voor Latijns-Amerika. In navolging van de CEPAL-doctrine stelde het regeringsprogramma zich tot doel een einde te maken aan de traditionele exporteconomie. Industrialisatie moest de markt sluiten voor producten die de nationale nijverheid zelf kon leveren. Ondanks deze aspiratie tot import-substitutie bleef Brazilië in hoge mate afhankelijk van zijn koffievoorraden.

3. DE KOFFIECRISIS: BRAZILIË TEGENOVER AFRIKA EN DE EEG

Na de Tweede Wereldoorlog leek de koffiebranche een voorspoedige periode in te gaan. Vanaf 1949 lag het wereldwijde verbruik al veel hoger dan de productie. Aangewakkerd door het vooruitzicht van grote winsten begonnen de koffieproducerende landen steeds grotere oppervlakten aan de koffieteelt te wijden. Een toestand van overproductie vanaf 1957 was het gevolg. Ditmaal richtte het Braziliaanse nationalisme zich vooral naar Afrika. De Afrikaanse *robusta* tastte immers de hegemonie van de Zuid-Amerikaanse *arabica* aan, die kwalitatief veel hoger geacht werd. In de Braziliaanse pers werd zelfs regelrechte campagne gevoerd tegen de Afrikaanse koffie.¹⁵ Dat de *robusta* vooral in de Verenigde Staten aftrek vond en van daaruit ook op extra investeringen mocht rekenen, was mede oorzaak van toenemende *yankeephobia* in Zuid-Amerika.

Maar ook naar Europa werd met ergernis gekeken. Vooral de landen van de EEG (Europese Economische Gemeenschap) werd verweten de Afrikaanse koffie met allerlei voordeeltarieven te begunstigen. De Europese markt zou niet te veroveren zijn waardoor grote stocks in Brazilië overbleven. Inderdaad zou Brazilië zich slechts een koele minnaar tonen van de in 1958 opgerichte gemeenschappelijke markt in Europa. Zich beroepend op

---

¹⁴. Ideologische motieven hadden daar weinig mee te maken, in eigen land bleef de communistische partij verboden.

¹⁵. Een artikel uit de *Jornal do Brasil* van 26 januari 1960 riep de Brazilianen op hun "morele en materiële krachten te bundelen om het hoofd te bieden aan het ontketende offensief door de Afrikaanse economie tegen Brazilië". Dit is slechts één uit vele voorbeelden.

juridische gronden weigerde de regering het Verdrag van Rome te erkennen. Weliswaar werd de nieuwe gemeenschap verwelkomd als een evenwichts-factor op het wereldtoneel, maar dat woog niet op tegen de nadelen. Men vreesde in het bijzonder de gevolgen voor de Braziliaanse handel: de zes lidstaten zouden vooral in de eigen overzeese gebieden gaan investeren, en daarmee niet alleen de concurrentie verscherpen maar ook het aantal investeringen in Brazilië doen afnemen. Het is zonder twijfel dat België, als spilpunt van de EEG, meeleed onder deze negatieve perceptie in Latijns-Amerika. Volgens minister van Buitenlandse Handel van Offelen ging het hierbij veeleer om een "psychologisch" dan een economisch probleem.¹⁶

In januari 1958 werd te Rio de Janeiro een Internationale Koffieconferentie gehouden waarop, voor de eerste keer, alle producerende landen samenkwamen. België was aanwezig als 'waarnemer'. Om de overproductie in te dammen leefden de Latijns-Amerikaanse landen met het idee van een begrenzing op de koffie-export, meer concreet de oplegging aan elk land van een jaarlijks quotum. Onderhandelingen daarover liepen later op het jaar uit op een akkoord, ondertekend door alle landen van Latijns-Amerika, Frankrijk en Portugal. Groot-Brittannië en België bleven evenwel dwarsliggen. Het Ministerie van Belgisch Kongo en Ruanda-Urundi meende dat de voornaamste verantwoordelijken voor de crisis de Zuid-Amerikanen zelf waren, en dat de expansie van de koffieproductie in de kolonies niet gestopt mocht worden. Minister van Buitenlandse Zaken Wigny kwam uiteindelijk toch tussen en beloofde een beperkt quotum te aanvaarden. De schade was echter geleden en Horácio Lafer, Braziliaans minister van Buitenlandse Zaken, deelde ambassadeur Colot zijn ongenoegen mee.¹⁷ Deze aantijgingen leken wel wat voorbarig, want in 1958 bijvoorbeeld voerde België slechts 19,6 procent van zijn koffie in uit Kongo en 55,1 procent uit Zuid-Amerika, waarvan het grootste aandeel dan nog uit Brazilië. Vooral het aantoonbare kwaliteitsverschil tussen de twee koffiesoorten zou verantwoordelijk zijn voor dat onevenwicht.

Ter compensatie van de Braziliaanse kritiek op de EEG poogde België de Amerikaanse integratie zelf te steunen. Inderdaad had Kubitschek in 1958 een ambitieus initiatief tot pan-Amerikaanse samenwerking gelanceerd. De vorming van de EGKS (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal) en EEG stonden daarbij mee als voorbeeld, al was het binnenhandelsverkeer in Latijns-Amerika nog veel minder ontwikkeld dan in Europa. Indien België hier zijn schouders onder kon zetten, meende ambassadeur Colot, zou dat "certainement renforcer sa position propre sur le plan psychologique en

---

¹⁶ *Belgique-Amérique Latine*, 1959, no. 142, p. 5.

¹⁷ AMBZ, Dossier 6119, Brésil.

Amérique Latine, et plus particulièrement au Brésil".¹⁸ Minister van Buitenlandse Zaken Wigny overwoog in 1960 experts naar Brazilië te sturen met kennis over technische aspecten van de douane-unie.¹⁹ Doordat Kubitscheks *Operação Pan-Americana* echter weinig weerklank vond in de Verenigde Staten zou ze een stille dood sterven.

4. BRAZILIAANSE VISIES OP BELGISCH KONGO

De koffiëproblematiek en de concurrentie met Afrika kunnen mee verklaren waarom de politieke sympathie voor het Zwarte Continent in Brazilië eerder klein was. Brazilië had de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog bijna geen enkele aandacht over voor Afrika. De kennis over het werelddeel bleef beperkt en werd bijvoorbeeld ook in het onderwijs verwaarloosd. In de Verenigde Naties nam Brazilië nauwelijks deel aan debatten over koloniale kwesties. In 1950 wist een van de Braziliaanse afgevaardigden België met haar koloniaal beleid te feliciteren, "for the noble as well as courageous measures that it has [...] adopted with a view to the general progress of native peoples" (geciteerd in Rodrigues, 1965, 340).

Toen Vargas in 1951 het politieke toneel opnieuw betrad vond een koerswijziging plaats. De toon tegenover de koloniserende landen werd een stuk scherper. België verwierp alle aantijgingen op een hoogst opmerkelijke manier, namelijk met felle kritiek op het indianenvraagstuk en het 'interne kolonialisme' in Brazilië. Zo beweerde Pierre Ryckmans, de Belgische vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties:

"Frankrijk, Groot-Brittannië en de Lage Landen zijn verplicht verslag uit te brengen over hun kolonies in Guiana [sic] omdat dit territoria zijn die door een moederland bestuurd worden. Maar 'Braziliaans Guiana' wordt bestuurd vanuit Rio en 'Venezolaans Guiana' vanuit Caracas [sic]. Toch blijven de Verenigde Naties ongeïnformeerd over het lot van die volkeren" (geciteerd in Rodrigues, 1965, 351).

Ambassadeur Marcel-Henri Jaspas schreef dan weer, in een interne nota, dat:

"il y a dans ce pays [Brazilië] 50% de nègres, vivant dans des conditions que je pense être plus détestables encore que celles des populations du Congo Belge".²⁰

---

¹⁸. Brief van 29 december 1959, AMBZ, Dossier 13279, Brésil, Dossier Général 1959.

¹⁹. AMBZ, Dossier 13621, Brésil 1960.

²⁰. ARA, Archief Marcel-Henri Jaspas, nr. 2328.

Dergelijke kritiek op de status van de bevolkingsgroepen lag zeer gevoelig in Brazilië, en werd zeker niet in dank afgenomen.

Na de zelfmoord van Vargas zou weer een meer pragmatisch anti-kolonialisme de toon voeren. Koloniale mogendheden werden niet meer aangevallen indien ze bewezen voor goed bestuur in te kunnen staan. Zo kreeg Portugal, mede door Braziliaanse steun, in 1955 een zitje in de Verenigde Naties, en steunde Brazilië Frankrijk in de Algerijnse kwestie. Volgens het Braziliaanse standpunt kwam echte onafhankelijkheid voort uit de natuurlijke groei van politieke instituties, gebaseerd op een solide economische en sociale structuur. Dit was een toegeving aan landen als Portugal, Frankrijk en België, die steeds pretendeerden dat dekolonisatie onuitvoerbaar was wegens het niet voldoende voorbereid zijn van de kolonies.

Gewelddadige incidenten deden Belgisch Kongo begin 1959 internationaal in de schijnwerpers staan. Na een revolte op de vierde januari in Leopoldstad vielen tientallen, misschien wel honderden doden. De reacties hierop in Brazilië waren kritisch, maar niet buitensporig. *A Gazeta* uit São Paulo onderlijnde dat de Kongolezen er sociaal en economisch beter voor stonden dan in de buurlanden, maar dat zij over geen enkele administratieve rechten beschikten.²¹ De meeste kranten erkenden de sociale en economische verwezenlijkingen van België in Afrika, maar stelden nu toch de politieke ontvoogding van de Kongolezen aan de orde.

De Belgische ambassadeur Colot schreef op 19 januari 1959 vergenoegd dat "le nombre d'éditoriaux critiques dans des journaux sérieux est très limité".²² Volgens de consul in São Paulo was ook de pers daar overwegend "objectif" en aan de zijde van België.²³ Wel strekte het volgens de ambassadeur tot aanbeveling om niet, in een land als Brazilië,

"d'agiter ces questions sur la place publique. Ce serait risquer de réveiller inutilement des préventions latentes et de provoquer des réactions passionnelles de la part de certains milieux irréductibles".²⁴

Minister van Buitenlandse Zaken Pierre Wigny ontraadde de Belgische ambassadeurs in Latijns-Amerika op eigen houtje propaganda te voeren en achtte het beter vriendschappelijke contacten met de pers te onderhouden.²⁵

---

²¹ *A Gazeta*, 13 januari 1959.

²² Brief van Colot aan minister van Buitenlandse Zaken Wigny, AMBZ, Dossier 13279, Brésil, Dossier Général 1959.

²³ Verslag van 30 april 1959, AMBZ, Dossier 13279, Brésil, Dossier Général 1959.

²⁴ Verslag van 22 januari 1960, AMBZ, Dossier 13621, Brésil 1960.

²⁵ AMBZ, Dossier 14773, Belgique-Brésil, Voyage éventuel du Ministre Wigny.

Het Belgische consulaat van São Paulo bijvoorbeeld verspreidde regelmatig propagandamateriaal over Kongo onder de redacties van de belangrijkste kranten. Het hielp vanzelfsprekend dat de krantenmagnaat Assis Chateaubriand, een van Brazilië's machtigste personen, met positieve impressies teruggekeerd was van een reis naar Belgisch Kongo. Hij zou Belgisch ambassadeur Colot hebben meegedeeld dat hij "met grote interesse" de gebeurtenissen in Kongo volgde en steeds "met sympathie" dacht aan de "inspanningen en opofferingen die België heeft gedaan voor de beschaving van deze volkeren".²⁶

Het staat dus wel vast dat de Belgische propaganda goede resultaten boekte. Vooral Maurice Weckx, sinds 1946 consul in São Paulo, had een lange staat van dienst met uitstekende contacten binnen de Braziliaanse elite. Vooraanstaande personen in Brazilië waren over het algemeen wel gemakkelijk benaderbaar. Volgens Marcel-Henri Jaspar, ambassadeur in de periode Vargas (1951-1954), kwam er haast geen einde aan het mondaine en sociale leven van de buitenlandse diplomaat in Brazilië. Hij zag daarin een wezenlijk verschil met zijn vorige post in Argentinië.²⁷

België wilde Brazilië ook belonen voor zijn gematigde houding inzake Kongo. Buitenlandse Zaken steunde in 1958 een Braziliaanse kandidatuur voor de Uitvoerende Raad van de Wereldgezondheidsorganisatie, ten nadele van Cuba en Guatemala. De reden die daarvoor aangehaald werd was "l'attitude très favorable à l'Occident adoptée par le Brésil en ce qui concerne les questions coloniales".²⁸

Na de Kongolese onafhankelijkheid, op 30 juni 1960, doken in Brazilië al gauw geluiden op over deelname aan de ophanden zijnde UNO-operaties. Hoewel gestuurd door enig antikolonialisme zette de inzet van een klein aantal Braziliaanse piloten geen kwaad bloed. De goodwill van Brazilië zou zich kort daarop weer laten gelden door uit Kongo verdreven koloniale op te nemen. Zulk gebaar was ook al, eind 1957, ten gunste van gevluchte Nederlanders uit Indonesië gesteld.

---

²⁶. AMBZ, Dossier 13621, Brésil 1960.

²⁷. "Il n'y avait pas, à Rio, de barrières infranchissables entre la société et le monde gouvernemental, entre l'opposition et la majorité [...], comme il en existait à Buenos Aires entre les oligarques et les partisans du général Perón". M.-H. Jaspar, *Changement de décors. Londres-Prague-Buenos Aires-Rio de Janeiro*, Parijs, 1972, p. 377.

²⁸. AMBZ, Dossier 13278, Brésil, Dossier Général.

5. BELGISCHE EMIGRATIE NAAR BRAZILIË

In de naoorlogse periode was Brazilië, na de Verenigde Staten, Canada, Australië, Israël en Argentinië het zesde belangrijkste immigratieland geworden. Vanuit de haven van Antwerpen bestonden rechtstreekse scheepvaartverbindingen met Brazilië. De *Compagnie Maritime Belge* bezat een filiaal in Santos, nabij São Paulo, en legde regelmatig aan te Recife, Rio de Janeiro en Santos zelf. Cijfers over de Belgische emigratie naar Brazilië zijn niet erg accuraat. Van 1880 tot 1950 zouden niet meer dan 7.000 Belgen de oceaan overgestoken zijn. Andere schattingen hebben het over, tussen 1891 en 1955, slechts 4.850 emigranten. Wat de naoorlogse periode betreft geven officiële cijfers – dit wil zeggen alleen met betrekking tot de reizigers die in de haven van Rio de Janeiro aankwamen en zich bij de Belgische diensten bekend maakten – een aantal van 382 emigranten tussen 1946 en 1955. Afgaande op een berekening dat de haven van Rio de Janeiro zesendertig procent, die van Santos zestig en de andere havens samen vier procent van de inwijkelingen ontvingen, komt men tot een raming van een duizendtal. In vergelijking met andere landen bleef dit zeer weinig. Net na de Tweede Wereldoorlog, in 1946, kwamen er in Brazilië 13.000 immigranten aan, waaronder 150 Belgen. In 1954 waren er slechts 70 Belgen op een totaal van 72.248 (Verthé, 1974, 211). Van een systematische of massale Belgische emigratie is er dan ook nooit sprake geweest.

Belgische emigranten waren niet verplicht zich aan te melden bij de diplomatieke of consulaire diensten van hun land. Daarenboven vertoonde de groep op zich weinig cohesie. De Belg ging op in de massa en trachtte zich aan te passen. De vaststelling van de Franse socioloog Roger Bastide (1957, 248-249), dat men zonder São Paulo te verlaten er bijna een wereldreis in kon maken, moet dus met een korrel zout genomen worden en gold wellicht alleen voor de kolonies van grotere landen. Volgens een voorzichtige schatting leefden er zo'n vier- à vijfhonderd Belgen in zowel São Paulo als Rio de Janeiro. De meeste daarvan waren economische migranten. Ook collaborateurs hadden zich na de oorlog in Brazilië gevestigd, maar lang niet zoveel als in Argentinië. Daarnaast trokken ook een aantal Antwerpse Joden uit de diamantsector naar Brazilië en bracht zelfs de oorlog in Korea een beperkte migratiestroom op gang.

In een soort voorlichtingsboekje uit 1954 werd nog een vrij gunstig beeld voor de Belgische migratie naar Brazilië geschetst.²⁹ In werkelijkheid was succes voor slechts weinigen weggelegd. Velen konden niet aarden of vonden zich niet in de Braziliaanse mentaliteit. Zakenlui botsten op voor hen onbekende vormen van corruptie. De grote afstanden droegen bij tot een gevoel van isolatie. De Belgische emigrant werd in feite op geen enkele manier voorbereid of geïnformeerd. Eenmaal ter plekke hadden de zogenaamde *Sociétés de Bienfaisance* vaak te weinig middelen om de repatriëring te betalen.

Stilaan kwam er toch wat meer voorlichting en zo begon de Vlaamse Toeristenbond (VTB) in 1957 een campagne voor noodlijdende Belgen in Brazilië. Het discours daarvan had schijnbaar meer betrekking tot de eigen zelfgenoegzaamheid dan tot Brazilië zelf:

"Omdat in dit land praktisch geen middenstand bestaat en de levensstandaard er voor de arbeider zeer laag is, zijn de toekomstmogelijkheden voor onze mensen er zéér gering. De levensvoorwaarden zijn er totaal verschillend en zij beantwoorden niet aan onze vereisten. De Vlaming wil immers van zijn leven iets méér maken dan alleen een jacht op geldbezit. Hij heeft ook de behoefte aan geestelijke rijkdom. Deze ontbreekt nu eenmaal bijna volkomen in beschaafd Brazilië. [...] Een cultureel leven bestaat er omzeggens niet. [...] Brazilië heeft een onverzadigbare honger naar vreemd kapitaal. Intellectuelen kunnen de Brazilianen missen als kiespijn. Zij laten wel graag het werken aan anderen over maar het denken doen zij liever zelf".³⁰

In het zuiden van Brazilië, vooral Rio Grande do Sul, waren ook een aantal Belgische landbouwers actief. Maurice Soenens, de uitvinder van de mechanische vlasrooimachine, hielp te São Borja de vlasindustrie mee ontwikkelen. Een Vlaams boerenechtpaar uit dezelfde, aan de grens met Argentinië gelegen stad stelde enkele ervaringen op schrift:

"Groter dan West-Vlaanderen zo is de oppervlakte van São Borja. [...] Hier zou hoogstwaarschijnlijk kunnen gedaan worden wat gedaan werd in Canada, namelijk: een Belgische Colonie stichten met een Belgische priester [...].[...] het klimaat is hard, en zeer wisselvallig. [...] 't Volk is [...] met luiheid geboren, nochtans goed van wil, en naarstig als je er bij bent. Vooral heel beleefd waar wij Vlamingen nog eens een voorbeeld mogen aan nemen".³¹

---

²⁹. Ferri-Pisani, *Où? Comment?... émigrer? Argentine, Australie, Brésil, Canada, États-Unis, Union Sud-Africaine, Vénézuëla*, Brussel, 1954, pp. 45-47.

³⁰. *De Standaard*, 24 februari 1957.

³¹. "Brazilië", *Ons Boerenerf*, IX, 1955, no. 3, pp. 42-43.

Een meer recente evolutie was het uitbouwen van georganiseerde landbouwkolonies. Nederland kende met *Holambra*, in de staat São Paulo, de grootste van dit soort nederzettingen. Immigranten uit de landbouw waren overigens de meest welkome in Brazilië. In een door de overheid opgelegd migratiequotum diende tachtig procent uit landbouwers of landbouwspecialisten te bestaan. Niet toevallig behoorden de Japanners en Nederlanders, door hun rurale activiteit, tot de meest geliefde emigranten in Brazilië.

Vrij snel na de verdrijving van Belgische koloniale uit Afrika rees het idee hen een nieuwe kans te geven in Brazilië. De Brazilianen meenden voordeel te kunnen halen bij de komst van landbouwspecialisten uit Kongo, een land immers met soortgelijke tropische omstandigheden. Het succesvolle Nederlandse model stond daarbij mee als voorbeeld. In 1961 vestigde een honderdtwintigtal families Belgische koloniale zich op een landbouwcoöperatieve in Botucatu. Hun opzet zou echter uitdraaien op een mislukking.

Andere Belgen woonden slechts tijdelijk in Brazilië. Marcel-Henri Jaspard verbleef van 1951 tot 1954 in Rio de Janeiro als ambassadeur en verwerkte die periode ook in zijn latere memoires.³² Oud Eerste Minister Paul van Zeeland bezat een *fazenda* in de deelstaat Minas Gerais. Hij kende diverse persoonlijkheden uit de politieke en financiële wereld en bezat een eredoctoraat van de universiteit van Juiz de Fora. Van Zeeland, die een internationale reputatie kende als financieel en monetair expert, trad wellicht ook als adviseur op voor de Braziliaanse regering.³³ Een andere Belgische politicus, August de Schryver, maakte in 1957 een reis van één maand door Brazilië en andere landen van Latijns-Amerika.³⁴ Eén van zijn zonen, Hubert de Schryver, was van 1957 tot 1959 attaché in de Belgische ambassade van Rio de Janeiro.

Een paar enkelingen werden door België op culturele missie gestuurd en zouden er langere tijd verblijven. De componist Arthur Bosmans schapte het in 1948 tot de leiding van het symfonisch orkest van Minas Gerais. Jean Douliez, die sinds 1946 in Brazilië verbleef, richtte een conservatorium op in Goiânia. In 1957 volgde de Vlaamse musicoloog Herman Coppens hun spoor, ditmaal aan de universiteit van Bahia. Maurice Vaneau werd in 1956 met zijn uitvoering van *Cat on a Hot Tin Roof* door de Braziliaanse kritiek uitgeroepen tot beste regisseur. Het luidde het begin in van een succesvolle

---

³² M.-H. Jaspard, *Changement de décors. Londres-Prague-Buenos Aires-Rio de Janeiro*, Parijs, 1972, pp. 361-443.

³³ Op 7 augustus 1956 schreef *De Standaard* bijvoorbeeld dat van Zeeland per vliegtuig Brussel verlaten had "voor Rio de Janeiro, waar hij door de Braziliaanse overheid voor advies ontboden werd".

³⁴ AMBZ, Dossier 13094, Brésil, Dossier Général 1957.

carrière.³⁵ Belgische kunstenaars waren ook vertegenwoordigd op de sinds 1951 georganiseerde biënnales van São Paulo. In 1957 bijvoorbeeld stond het surrealisme centraal en in 1959 werd onder andere werk van Alechinsky tentoongesteld. Een buitenbeentje was voorts de Gentse ontdekkingsreiziger Marcel Roos, die verschillende tochten door de Mato Grosso maakte en te boek stelde.³⁶ Een laatste belangrijke groep Belgische inwijkelingen vormden de priesters.

6. MISSIONERING IN BRAZILIË

Tijdens de tweede helft van de jaren vijftig leefden er zo'n zestig à zeventig Belgische priesters in Brazilië. In 1953 was in Leuven een *Kollege voor Latijns-Amerika* opgericht dat, in navolging van gelijksoortige instellingen in Italië en Spanje, missionarissen voor de Nieuwe Wereld moest voorbereiden.³⁷

"Dit Kollege is bestemd om, in letterlijke zin, een 'Seminarium' te zijn, een kweekschool van priesters voor de onmetelijke gebieden van Latijns-Amerika",

schreef Kardinaal van Roey in de stichtingsbrief.³⁸ Latijns-Amerika vormde in die tijd een belangrijk vraagstuk voor de Heilige Stoel, in die mate zelfs dat het als beslissend voor de toekomst van de Kerk werd gezien. Indien niet tijdig ingegrepen werd, was de opvatting, zou het continent ten prooi vallen aan de invloed van communisme, spiritisme en protestantisme. Brazilië, dat 52 miljoen katholieken kende, telde nog geen tienduizend priesters. Het blad *Streven* publiceerde in 1956 een brief om hulp van de Braziliaanse jezuiet Fernando de Avila:

"Het grote probleem voor Brazilië blijft [...] op godsdienstig gebied: hoe doorbreken wij de fatale kringloop der godsdienstige onwetendheid, die oorzaak is

---

³⁵. In 2006 nog roemde de krant *O Estado de São Paulo* de tachtigjarige Vaneau als "een man van groot belang in de geschiedenis van het moderne Braziliëans theater". *O Estado de São Paulo*, 6 juli 2006.

³⁶. M. Roos, *Het geheim van Mato Grosso: het Fawcett-mysterie ontsluit*, Antwerpen, 1949.

³⁷. Over het *Kollege voor Latijns-Amerika*, zie o.m. Sappia (2006, 87-113).

³⁸. *Aan de vrienden van Latijns-Amerika*, I, 1956, p. 2.

van het kleine aantal roepingen [...]. Daarom is het zo belangrijk dat Colleges voor Zuid-Amerika, als dat van Leuven, priesters zouden zenden [...]"³⁹

In het *Kollege voor Latijns-Amerika* leefde ook een groep Zuid-Amerikaanse priesters en seminaristen. Ze vergemakkelijkten de integratie van de Europeanen in de Latijns-Amerikaanse clerus. In het academiejaar 1956-1960 werd een Braziliaanse student in de psychologie er aangesteld tot subregent.⁴⁰ De meest in het oog springende bewoner was evenwel een jonge priester uit Bogotá, die in Leuven sociologie en politieke wetenschappen studeerde. Camilo Torres Restrepo woonde van 1954 tot 1958 in het Kollege en werd in die periode ook vicerector van de instelling.

Onder meer door Torres, die in Colombia als guerrillero zou omkomen, maakte het Kollege naam als voorloper van de bevrijdingstheologie. Een Belgische priester uit het Kollege, Joseph Comblin, vertrok in 1958 naar Brazilië en zou daar een aantal jaren later raadgever worden van Dom Hélder Câmara. Verdacht van marxistische sympathieën werd hij in 1972 het land uitgezet. In 1960 verbleef ook de Luikenaar Conrad Detrez in het Kollege. Deze zou twee jaar later naar Brazilië vertrekken en daar actief verzeild raken in het verzet tegen de dictatuur. Met zulke vertegenwoordigers verwierf Leuven onvermijdelijk een erg progressief imago in Latijns-Amerika. Al op het einde van de jaren vijftig speelden Belgische godsdienstsociologen als Comblin en Edward Hoornaert een niet onopgemerkte rol in Brazilië. De Nederlander Dony merkte in 1956 op:

"De Sociologie heeft aan de Katholieke faculteiten [in Brazilië] de plaats welke haar toekomt en de leerstoel wordt dán op ideale wijze bezet geacht, wanneer het een formado van Leuven is, die doceert"⁴¹

Vele Belgische priesters in Brazilië kampten wel met grote aanpassingsmoeilijkheden. Ondanks de goede bedoelingen van het *Kollege voor Latijns-Amerika* waren vele missionarissen slecht opgewassen tegen het leven ter plaatse. In 1957 pas had het Kollege zijn eerste priesters naar Brazilië gezonden. Het werk stond dus nog in zijn kinderschoenen en er was weinig ervaring. Het zendelingsbewustzijn van buitenlandse geestelijken botste ook nog al eens op weerstand. Aan priesters werd minder macht toegekend dan in Europa en vooral communisten durfden te ageren tegen de 'indringers'.

---

³⁹. "Brief uit Rio de Janeiro", *Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur*, IX, 1956, no. 7, p. 662.

⁴⁰. *Aan de vrienden van Latijns-Amerika*, X, 1984, pp. 78-80.

⁴¹. C.M.J. Dony, *Brazilië, een immigratieland voor Nederlanders?*, Porto Alegre, 1956, p. 202.

Joseph Comblin wijdde in 1960 zelfs een uitgebreide studie aan deze problematiek.⁴²

Tussen 1946 en zijn dood in 1967 zou Jozef Cardijn, als leider van de Wereld-KAJ (Katholieke Arbeidersjeugd), regelmatig Latijns-Amerika en Brazilië bezoeken. Vooral in Brazilië verwierf hij een buitengewoon grote populariteit. Een Belgisch priester verbaasde zich in 1956 over Cardijns aankomst op de luchthaven van Rio de Janeiro:

"Au moment où Mgr Cardijn sortit de l'aérodrome, des acclamations jaillirent de toutes les bouches. Flash des journalistes, présentations, interview pris sur bande pour la Radio, et pour la T.V.: rien n'a été épargné pour le recevoir. On n'imagine pas en Belgique l'ampleur de la réputation que Mgr Cardijn et le jocisme se sont taillés en Amérique Latine".⁴³

Sommige volgelingen van Cardijn, op wie de armoede in Brazilië grote indruk maakte, gingen zich ter plaatse dienstbaar maken. Denise Verschuereen bijvoorbeeld, de eerste Belgische kajotster in Zuid-Amerika, zette zich in de jaren vijftig in voor de *domesticas*, de grote groep dienstmeisjes die in armoedige omstandigheden leefde (Vanden Nest, 1986, 96-101).

In tegenstelling tot elders in Zuid-Amerika zette de Belgische christendemocratie geen echte samenwerking op met de Braziliaanse zusterpartij. Wel nam minister van Staat August de Schryver in 1957 deel aan een christendemocratisch congres te São Paulo, waarbij hij ook Hélder Câmara ontmoette.⁴⁴ De christendemocratie speelde weliswaar nauwelijks een rol van betekenis in de Braziliaanse politiek.

7. BRAZILIAANSE ACTIVITEIT IN BELGIË

Over de Brazilianen in België en hun activiteiten zijn weinig gegevens bekend. Hugo Gouthier, die van 1956 tot 1960 ambassadeur in Brussel was, publiceerde later memoires waarin ook zijn Belgische periode aan bod kwam.⁴⁵ Gouthier had overigens al van 1937 tot 1939 een diplomatieke post in Brussel uitgeoefend. Hij was een persoonlijke vriend van Kubitschek en gold als een 'zwaargewicht' binnen de Braziliaanse diplomatie.

---

⁴² J. Comblin, *Le problème de la coopération des prêtres belges au Brésil*, Campinas, 1960.

⁴³ A. Ceulemans, "De Rio de Janeiro à Potosi. Journal de voyage", *La Revue Nouvelle*, XII, 1956, nos. 7-8, p. 53.

⁴⁴ Interview van de auteur met Hubert de Schryver op 20 januari 2000.

⁴⁵ H. Gouthier, *Presença*, Rio de Janeiro, 1982.

De Brusselse en Leuvense universiteiten huisvestten elk een tiental Latijns-Amerikaanse studenten, waaronder ook een aantal Brazilianen.⁴⁶ Vanaf de militaire coup in 1964 zou deze groep nog aanzienlijk toenemen. Echte universitaire uitwisselingen bestonden niet. Professor Vlerick van de Gentse universiteit koesterde wel plannen om assistenten naar Brazilië te sturen, en verbleef daarvoor in 1959 zelf in het land.

De componist en dirigent Eleazar de Carvalho kwam vanaf 1951 verschillende keren naar België, vanwaaruit hij een carrière in de rest van Europa uitbouwde. In 1957 wijdde het Paleis voor Schone Kunsten een tentoonstelling aan het werk van de Braziliaanse landschapsarchitect Burle Marx. Twee jaar later werd op dezelfde plaats een retrospectieve van het werk van de in 1957 overleden expressionist Lasar Segall georganiseerd. Een nog levende schilder, Cândido Portinari, vertegenwoordigde Brazilië op de tentoonstelling *Vijftig Jaar Moderne Kunst* op de Wereldtentoonstelling in 1958. De Expo '58 bracht ook wel enige Braziliaanse toeristen naar Brussel.

Braziliaanse voetbalploegen maakten in de jaren vijftig regelmatig toernees door Europa. Na de Tweede Wereldoorlog was het Braziliaanse voetbal begonnen internationale erkenning te vergaren, en de wereldtitel in 1958 bracht het prestige tot een hoogtepunt. Ook op Belgische velden kon men, vooral in de zomermaanden, kennis maken met het Botafogo van Garrincha of het Santos van wonderkind Pelé.⁴⁷ Dure transfers van Braziliaanse voetballers over de oceaan waren nog onbestaande. Overigens was de voorzitter van de Braziliaanse Sportconfederatie, João Havelange, de zoon van een Belgische ingenieur die zich vóór de oorlog van 1914 in Brazilië gevestigd had.

Op 22 januari 1951 werd in Brussel de *Union Brasilo-Belge* boven het doopvont gehouden. Deze organisatie stelde zich tot doel de Belgisch-Braziliaanse vriendschapsbanden te verstevigen en tot culturele en economische uitwisselingen aan te zetten. Het initiatief hiervoor kwam van Walter Schleusner, een Braziliaan die al lange tijd in België woonde. De *Union Brasilo-Belge* was één van de twaalf buitenlandse culturele organisaties die subsidies kregen van het Braziliaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken.⁴⁸ Vanaf 1960 bezat ze ook een zetel in Rio de Janeiro.

---

⁴⁶ M.L. Pala, "Certaines opinions des étudiants d'Extrême-Orient et d'Amérique latine à l'Université de Louvain", *Bulletin de l'Institut de Recherches Economiques et Sociales*, XXIII, 1957, no. 8, p. 644.

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld *Union Brasilo-Belge*, 1959, no. 39, p. 19; *Le Soir*, 27 mei en 9 juni 1959.

⁴⁸ Een Nederlandse pendant hiervan was het in 1954 opgerichte *Centro Cultural Holanda-Portugal-Brasil*. Ministério das Relações Exteriores, *Brasil 1960*, Brasília, 1960, p. 274.

De Belgisch-Braziliaanse Kamer van Koophandel bestond overigens al veel langer. Ze was in 1911 opgericht en gold daarmee als de eerste in zijn soort voor Europa. Ze gaf een maandelijks *Bulletin Belgo-Brésilien* uit, dat de economische mogelijkheden in Brazilië belichtte maar ook Belgische economische en culturele activiteiten aan Brazilianen signaleerde. Het was het enige Belgische tijdschrift dat in Brazilië verspreid werd. In 1960 werd de Belgisch-Braziliaanse Kamer van Koophandel uitgebreid met Luxemburg en veranderde haar naam in Belgisch-Luxemburgs-Braziliaanse Kamer van Koophandel.

Vanaf 1957 was de Kamer van Koophandel ondergebracht in hetzelfde gebouw als het *Maison de l'Amérique Latine*. Deze in 1931 gestichte organisatie legde zich erop toe Belgische handelaars en industriëlen met de Latijns-Amerikaanse markt vertrouwd te maken. Maar het *Maison* was ook een culturele ontmoetingsplaats, organiseerde taalcursussen en bezat een bibliotheek van twaalfduizend volumes. Georges Rouma, medeoprichter van de instelling, noemde zijn geesteskind een van de grootste en compleetste documentatiecentra over Latijns-Amerika in West-Europa.⁴⁹ Vooral in de jaren veertig tot zestig beleefde het *Maison* hoogtijdagen. De activiteiten vonden plaats in een wat pompeuze stijl, maar wel vanuit een geest van openheid in plaats van het paternalistische sentiment dat nog heerste tegenover Afrika. In de jaren zeventig zou het *Maison de l'Amérique Latine* op een gans nieuwe leest geschoeid worden en een meer tiers-mondistische koers gaan varen.

8. DE BRAZILIANEN OP DE EXPO '58

In 1958 was Brazilië ook aanwezig op de wereldtentoonstelling te Brussel. De eerste officiële vertegenwoordiging van Brazilië op een internationale tentoonstelling dateerde reeds van 1862 in Londen, en men beschikte dus wel over de nodige ervaring.⁵⁰ Toch hadden die verschillende deelnames vaak polemieken opgewekt. Wereldtentoonstellingen belichaamden een idee van moderniteit die, zo werd gedacht, het land een deel van zijn identiteit zou doen prijsgeven. Illustratief is dat tot 1893, met slechts één uitzondering, alle Braziliaanse paviljoenen opgezet waren door buitenlandse architecten. Pas met de nieuwe lichting architecten rond Lúcio Costa en Oscar Niemeyer, die

---

⁴⁹. *Belgique-Amérique Latine*, 1954, no. 100, p. 1. Het Franse *Maison de l'Amérique Latine* was bijvoorbeeld pas in 1946 opgericht, vijftien jaar na dat van België.

⁵⁰. Een beknopt overzicht daarvan is te vinden bij da Silva Pereira (1991, 84-89).

beide hoge ogen gooiden op de Expo van 1939 in New York, leek Brazilië zich uit die impasse te verwijderen. Voor de deelname in Brussel bleek men aanvankelijk weinig interesse te hebben en dit vooral wegens geldgebrek. De laattijdige inschrijving zorgde voor uiterst geïmproviseerde voorbereidingen, de financiering van het project bleef onvoldoende en interesse vanwege de Braziliaanse industrie te beperkt. Wel was men fortuinlijk met de aanstelling van de beroemde architect Sérgio Bernardes en landschapsarchitect Roberto Burle Marx. Het paviljoen werd gebouwd op nauwelijks honderd dagen tijd. Het werd een van de goedkoopste bijdragen met een naar verhouding toch bijzondere aantrekkingskracht.

De originaliteit ervan lag in de lichte structuren, de tropische tuin en de voor die tijd moderne tentoonstelling met audiovisuele middelen, waaronder een filmtheater. Met zijn moderne naoorlogse architectuur had Brazilië eindelijk iets gevonden waarmee het echt internationaal kon uitpakken. De tentoonstelling in het paviljoen trachtte een soort synopsis te brengen van de Braziliaanse geschiedenis. Deze geschiedenis werd expliciet voorgesteld als een *vooruitgang*, die de bezoeker in min of meer chronologische zin kon volgen. Urbanisatie, architectuur, transport, wetenschap en economische voorspoed werden aan de hand van grote fotopanelen toegelicht. Ook de nieuwe hoofdstad Brasília werd voorgesteld. De filmzaal, waar documentaires over Brazilië geprojecteerd werden, deed ook dienst voor folkloristische voorstellingen. Op 22 september gaf Heitor Villa-Lobos er een symfonisch concert. In de bar van het paviljoen vonden gratis 'degustaties' plaats van Braziliaanse koffie en de minder bekende *mate*, een soort thee. Dit was een succesformule die de Brazilianen al langer toepasten op internationale tentoonstellingen.

Omdat het parcours in ovaalvorm was en zich als het ware omhoog slingerde bleef de toeschouwer steeds zicht houden op de tropische tuin in het midden. De bezoekers legden dus haast spontaan de band tussen de natuur en de manier waarop dit milieu en deze geografie beantwoord waren. Vandaar ook het thema van de tentoonstelling van Brazilië als *moderne beschaving in de tropen*. Met dat alles werd in feite bewezen dat het mogelijk was eigentijds te zijn en toch trots op het eigen verleden. Het Braziliaanse paviljoen was niet de eerste, enige of belangrijkste stap in die richting, maar toch betekenisvol. De grote Braziliaanse socioloog Gilberto Freyre was het in ieder geval niet onopgemerkt voorbij gegaan:

"Je me réjouis de l'initiative du Gouvernement Brésilien et de l'installation de son pavillon à l'Exposition Universelle de Bruxelles, pour en faire un échantillon de ce qu'est le Brésil comme civilisation moderne sous le tropique. C'est en effet une vieille idée mienne qui vient coïncider avec cette initiative, et que depuis des années

je cherche à mettre en relief dans mes travaux: le fait que nous sommes une civilisation tropicale n'est pas une raison pour le vouloir dissimuler aux yeux de l'étranger, bien au contraire, nous devons en faire état ostensiblement et avec courage".⁵¹

Ook bij de meeste correspondenten van de Braziliaanse pers overheerste een gevoel van trots. Een architectuurtijdschrift stelde met tevredenheid de keuze vast van de Braziliaanse regering "om de wereld een van de cultuurvormen te tonen waarin we werkelijk uitblinken – de hedendaagse architectuur".⁵²

9. BELGISCHE OPINIES OVER BRASÍLIA

Brazilië begon dus wel een vergroot zelfbewustzijn te krijgen. Werd ook al niet de wereldbeker voetbal binnengehaald in 1958? Maar vooral de officiële oprichting van Brasília, in april 1960, zou internationaal aanzien wekken. Hoewel gelegen in onontgonnen gebied in het binnenland was de stad op slechts vijf jaar tijd voltooid geworden. In België werd deze architecturale sensatie door de meeste architectuur- en kunsttijdschriften gevolgd en sommige daarvan, zoals *Wonen/Habiter*, lieten een verslaggever ter plaatse aan het woord. "Nog nooit had de levende architectuur voor onze ogen zulke pakkende morele afmetingen aangenomen", schreef deze lyrisch neer.⁵³ Op basis van een maquette die in het Braziliaanse paviljoen te Brussel stond meende het blad *Streven* in Brasília reeds "de modernste en meest efficiënte, doch ook één van de aangenaamste hoofdsteden onder Gods zon" te zien.⁵⁴

Dat de plannen voor Brasília zo goed onthaald werden lag vooral aan het feit dat de architecturale modernisering haast nergens anders ter wereld zoveel kansen kreeg. Zo meende de Belgische schilder Emiel Bergen in 1957 dat de Braziliaanse architectuur "toch losser dan in België laat eksperimenteren met vorm en ruimte én opdrachten geeft".⁵⁵ Deblaere schreef in *Streven*:

---

⁵¹. *Bulletin Belgo-Brésilien*, XXXIII, 1958, no. 8, p. 251.

⁵². "Pavilhão do Brasil na Feira Internacional de Bruxelas", *Arquitetura e Engenharia*, 1958, no. 48, p. 22.

⁵³. R. Delevoy, "Het ontstaan van de hoofdstad Brasilia", *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, 1960, no. 12, p. 557.

⁵⁴. A. Deblaere, "Modern bouwen: Brasilia docet", *Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur*, 1959, no. 12, p. 441.

⁵⁵. E. Bergen, "Oscar Niemeyer", *Bouwen en wonen. Maandblad voor nieuwe vormgeving*, IV, 1957, no. 1, p. 35.

"Tegenover de almacht van onbeweeglijke bestuursapparaten en vervlakkende bureaucratieën hebben enkele mensen hun naam en hun carrière eraan gewaagd om aan kunstenaars een echte opdracht te geven en een waarachtige kans en zij hebben gezegevierd. 'Wij zijn immers in Zuid-Amerika!' Niet zonder weemoed wordt een klein-europeaan aan deze waarheid herinnerd, wanneer hij b.v. van uit het Brussels Centraal Station de Keizerinlaan opwandelt en zich plots verplaatst waant in het starre decor van een *Prospekt* uit Moskou of een andere sovjetstad".⁵⁶

Bezwaren tegen Brasília hadden dan ook meestal weinig met het architecturale aspect te maken. In oktober 1957 bezocht Belgisch ambassadeur van Meerbeke de site van de nieuwe hoofdstad. Brasília had nog het uitzicht van één grote bouwwerf, maar van Meerbeke meende, in een eerste impressie, toch al enige vraagtekens te kunnen plaatsen bij de verlatenheid van de omgeving, zo contrasterend met de natuurlijke schoonheid van Rio de Janeiro:

"[...] c'est un cadre naturel d'austérité bien différent de celui de Rio de Janeiro et de l'éternelle beauté de la baie de Guanabara [...].[...] on peut se demander si les Brésiliens, qui sont plutôt réfractaires à l'austérité, auront la ténacité et le courage de s'installer dans la nouvelle capitale, où l'on peut s'attendre à un coût de la vie particulièrement élevé, puisque tout devra y être amené d'autre part".⁵⁷

Ironisch genoeg was het wel een Belg, Louis Cruls, die deze plek in 1892 als ideaal centrum van het land had aangewezen.

Brasília verdeelde dus de geesten. Met name het financiële beleid dat eraan ten grondslag lag werd door velen gezien als onverantwoordelijk. Émile Genon, die Brazilië in 1958 bezocht had, nam in dit verband woorden als "périlleux" en "déraisonnable" in de mond.⁵⁸ Yvonne Goudemand schreef in een kritische reflectie voor de *Revue Générale belge*: "Après la hâte, la deuxième caractéristique de l'esprit qui conduit Brasília, est l'indifférence totale au problème des dépenses".⁵⁹ De Belgische priester Joseph Comblin betreurde dan weer de afwezigheid van elk christelijk karakter in de stad.⁶⁰

Toch leek het wel of iedereen van enige naam de nieuwe hoofdstad wilde zien. Brasília kreeg beroemdheden over de vloer als keizer Haille Selassie

---

⁵⁶. A. Deblaere, "Modern bouwen: Brasilia docet", *Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur*, 1959, no. 12, p.437.

⁵⁷. Brief van van Meerbeke, 24 oktober 1957, AMBZ, Dossier 13094, Brésil, Dossier Général 1957.

⁵⁸. E. Genon, *Amérique latine (fin 1958)*, Charleroi, s.d., pp. 89-90.

⁵⁹. Y. Goudemand, "Brasilia capitale sortie du désert", *Revue Générale belge*, XCV, 1959, no. 7, p. 63.

⁶⁰. J. Comblin, *Le problème de la coopération des prêtres belges au Brésil*, Campinas, 1960, p. 57.

van Ethiopië, de Britse koningin Elizabeth, de presidenten van Portugal en Italië, Frans minister van Cultuur André Malraux en de auteurs Aldous Huxley en Jean-Paul Sartre. Minister van Buitenlandse Zaken Pierre Wigny bracht een bezoek begin 1960 en was aanwezig bij de eerste steenlegging van de nieuwe Belgische ambassade. Bij die gelegenheid ondertekende hij ook een Cultureel Akkoord met Brazilië.

10. WEDERZIJDSE CULTURELE FASCINATIE

Brazilië riep bij de doorsnee Europeaan doorgaans twee soorten beelden op. Er was de reputatie van goddelijke stranden en de daarbij behorende spontane levensstijl. Vooral de film *Orfeu Negro*, van de Fransman Marcel Camus, droeg in het naoorlogse Europa bij tot deze mythe van het exotische Brazilië. De film was erg populair, ook in België, en behaalde in 1959 de Gouden Palm in Cannes. Ook de zeemzoete *bossa-novamuziek* – eveneens een creatie uit de jaren vijftig – paste in dat beeld.

Aan de andere kant heeft vooral het Amazonewoud altijd al gefascineerd en het voorwerp van allerlei projecties uitgemaakt. Ook na de Tweede Wereldoorlog bleef het Braziliaanse regenwoud buitenstaanders aantrekken. Iemand die er in Vlaanderen veel bekendheid door verwierf was de reeds aangehaalde Marcel Roos. Vanaf 1949 maakte hij verschillende expedities in het Braziliaanse oerwoud en trok in de tussentijd – beladen met dia's en filmmateriaal – zowat gans Vlaanderen rond. Ook Leopold III ondernam in de jaren vijftig en zestig verschillende etnologische reizen in het Amazonegebied.

Merkwaardig genoeg leek de Braziliaanse verbeelding zelf vaker door-drongen van een heel andere regio: de *sertão*. Deze *sertão* (een onvertaalbare term) verwijst naar de dorre binnenlanden in het noordoosten van het land, een gebied met een geheel eigen mythologie, cultuur en geschiedenis. De *sertão* is ook het kader voor een van de essentiële romans uit de Braziliaanse literatuur. Het monumentale *Os Sertões* van Euclides da Cunha, uit 1902, was een epische beschrijving van de opstand te Canudos, een van de meest gewelddadige conflicten uit de Braziliaanse geschiedenis. Bijna dertig jaar vóór Vargas Llosa inspireerde dit boek de Belgische socioloog Lucien Marchal tot een bewerking.⁶¹ In 1954 verscheen een (ingekorte) Nederlandse

---

⁶¹ L. Marchal, *Le mage du sertão*, Parijs, 1952.

vertaling van *Os Sertões*.⁶² Hoewel de grote belangstelling pas ruim een decennium later ontstond, begon de Latijns-Amerikaanse roman zich toch al schuchter te verspreiden. Dat gebeurde vooral door de reeks *La Croix du Sud*, die de Fransman Roger Caillois in 1951 bij Gallimard had opgezet.

Misschien nog meer dan op Portugal was het culturele leven in Brazilië lange tijd gericht op Frankrijk. "On y trouve un certain genre de vie, de gouvernement, de morale, de religion, d'esprit artistique et de liberté d'esprit qui nous est propre", schreef de Franse politicus Édouard Bonnefous in 1953.⁶³ De Belgische letterkundige Luc Hommel, in 1959 op bezoek in Brazilië, merkte:

"La nuance latine y est très profonde, tant dans la langue que dans le comportement des individus. J'ai vraiment l'impression de retrouver des 'frères' chez les Brésiliens".⁶⁴

Ook in de omgekeerde richting werd België in Braziliaanse middens met kunst en cultuur geassocieerd. Hieronder verstond men in het bijzonder de Franstalige symbolistische literatuur (vooral Verhaeren en Maeterlinck) en de Vlaamse schilderkunst. In 1955 werd in Rio de Janeiro het eeuwfeest van Emile Verhaeren herdacht en men bracht zelfs een studie over de dichter uit.⁶⁵ De Belgische dichter Edmond Vandercammen verkreeg in 1958 het lidmaatschap van de Braziliaanse Academie voor Letteren, een erkenning die normaal niet voor buitenlanders weggelegd was. "De literaire vorming van mijn generatie", zei de Braziliaanse dichter Murilo Mendes in 1956,

"was niet vreemd, in zekere zin, aan de invloed van de Belgische cultuur, daar onze adolescentie doordrenkt was, tot op zekere hoogte, van de boeken van Verhaeren, Rodenbach, van het theater van Maeterlinck, en nog anderen. Maar het is vooral door de Vlaamse schilderkunst, dat wij de impact van deze cultuur kregen".⁶⁶

Murilo Mendes zelf was van 1953 tot 1955 op culturele missie in België en Nederland. Nog in de Latijns-Amerikaanse traditie van schrijvers-diplomaten verbleef de journalist en auteur Otto Lara Resende in de jaren 1957-1960 in Brussel, als cultureel attaché voor de Braziliaanse ambassade.

---

⁶² E. Da Cunha (vert. M. De Jong), *De binnenlanden. Opstand in Canudos*, Amsterdam/Antwerpen, 1954.

⁶³ E. Bonnefous, "Les liens intellectuels entre la France et l'Amérique latine", *La Revue des Deux Mondes*, 1953, p. 64.

⁶⁴ *Union Brasil-Belge*, 1959, no. 43, p. 9.

⁶⁵ A. Carneiro Leão, *O culto da ação em Verhaeren*, Rio de Janeiro, 1959.

⁶⁶ "Como um poeta brasileiro viu a Bélgica de ontem e de hoje", *Correio Paulistano*, 29 augustus 1956.

Dergelijke culturele interacties bleven echter beperkt tot de elite van Brazilië. In bredere lagen van de maatschappij – en ook elders in Latijns-Amerika – trad er na de oorlog een onstuitbare golf van amerikanisering op. Onder andere Paul van Zeeland nam die ommekeer ter plaatse waar. Al in 1957 stelde hij vast dat:

"het prestige van Europa [...] er hoe langer, hoe meer [taant]. [...] Bezie slechts de uitstalramen van de boekhandels [...]. Het zijn de anglo-saksische boeken die thans de meerderheid vormen. Op een gelijke wijze, gaan thans de meeste studenten naar de Noord-Amerikaanse universiteiten studeren, in tegenstelling tot de vorige generatie welke naar de Europese universiteiten kwam. [...] Indien er alleen sprake was van platonische relaties, zouden wij de voorrang behouden. Maar helaas het leven heeft niets platonisch. Men moet kiezen, degene met wie wordt gearbeid".⁶⁷

Van Zeeland legde daarmee een interessante, misschien wel bepalende tegenstelling bloot: die van de Oude Wereld, met zijn verouderde, exotische denkbeelden over Latijns-Amerika, en daartegenover de Nieuwe Wereld zelf, die zich razendsnel industrialiseerde en daarbij alle ornamentele, alleen op cultuur of sentiment gestoelde banden naar een tweede plan verwees.

11. SLOTBESCHOUWING: BELGIË EN BRAZILIË, EEN GEMISTE KANS?

De Belgisch-Braziliaanse betrekkingen waren traditioneel gunstig, en werden ook in de jaren vijftig niet door rechtstreekse geschillen verstoord. Op politiek vlak bestonden er geen fricties, en dat had veel of zoniet alles te maken met het zeer pragmatische beleid van Brazilië ten aanzien van de westerse landen. De periode Kubitschek, die een ongekende dynamiek teweegbracht, veroorzaakte evenwel weinig enthousiasme in België, zeker vergeleken bij andere Europese concurrenten. Naast een aantal structurele factoren leek dit probleem in de eerste plaats subjectief van aard: bevooroordeeldheid over de Braziliaanse markt, onwil en onbegrip over het onorthodoxe economische beleid, maar vooral ook gewoon onwetendheid over wat er zich aan de overzijde van de oceaan precies afspeelde. Wel bestaat de impressie dat er, naar het einde van de jaren vijftig toe, een wat grotere bewustwording op gang kwam. Minister van Buitenlandse Zaken Wigny bezocht Brazilië in 1960 en minister van Buitenlandse Handel van Offelen trachtte rond dezelfde

---

⁶⁷ P. Van Zeeland, "Europa tegenover Noord- en Zuid-Amerika", *Politica. Tijdschrift voor Staatkunde en Sociologie*, VII, 1957, no. 1, pp. 4-5.

tijd de handelscontacten met Latijns-Amerika op een nieuwe leest te schoeien. Wellicht pasten die hernieuwde belangstelling en heroriëntatie in een meer algemene evolutie binnen de westerse wereld, veroorzaakt door de communistische machtsovername op Cuba en het verlies van de overzeese gebieden.

Misschien stond België, op mentaal vlak, nog met één been in zijn kolonie en met het andere al in de eenmaking van het eigen continent. De opkomst van Latijns-Amerika en Brazilië paste niet in dat schema. Het tijdschrift van het *Maison de l'Amérique Latine* stelde in 1958 nog vast dat, sinds de jaren twintig, jaarlijks slechts gemiddeld vijf procent van de Belgische export naar Latijns-Amerika was gegaan.⁶⁸ Ook Coolsaet concludeert in zijn standaardwerk dat de naoorlogse Belgische diplomatie bijna uitsluitend op Europa gericht bleef (Coolsaet, 2001, 471). De uitstekende banden met Brazilië, opgebouwd sinds de laatste decennia van de negentiende eeuw, leken onderdeel van de geschiedenis geworden. Een verleden dat weliswaar sporen naliet: tijdens een Braziliëreis in de jaren vijftig merkte journalist Carlo Bronne er nog altijd levendige herinneringen op aan het bezoek van koning Albert I.⁶⁹ De bilaterale relaties hadden echter nood aan een nieuwe injectie. Roger Siret, die in 1957 voor het ministerie van Buitenlandse Zaken een reis naar Latijns-Amerika maakte, schreef dat:

"pour le Brésil, où la Belgique jouit d'une solide réputation, notre pays a cessé de vivre, si l'on peut ainsi s'exprimer, depuis le jour où le Roi Albert quitta Rio de Janeiro".⁷⁰

Om de Belgische positie beter in te schatten zou men de relaties van andere Europese landen met Brazilië in kaart moeten brengen. België beschikte niet, zoals Duitsland of Italië, over een belangrijke groep immigranten in Brazilië. Ook puur sentimentele, door de geschiedenis gevoede banden – zoals bij Portugal en Spanje het geval – bleven grotendeels afwezig. Daarentegen plaatste België zich wel in een slechte positie door zijn bevoorrechte band met centraal Afrika (een economische concurrent) en zijn voortrekkersrol in de Europese Gemeenschap (een hinderpaal voor de Braziliaanse economie). In die zin valt te verklaren waarom precies de Scandinavische landen of Zwitserland – toch landen vergelijkbaar met België – wél een grote dynamiek aan de dag legden tegenover het Brazilië van Kubitschek. Ze hadden geen enkele geschiedenis of culturele invloed in Brazilië, maar vielen buiten elk multilateraal kader en torsten geen erfenis mee uit Afrika.

---

⁶⁸ *Belgique-Amérique Latine*, 1958, no. 136, pp. 12-13.

⁶⁹ C. Bronne, *Des Andes au Kremlin. Les Belges dans le monde*, Brussel, 1956, p. 223.

⁷⁰ *Belgique-Amérique Latine*, 1957, no. 130, p. 21.

Na de jaren Kubitschek volgde in Brazilië een politiek instabiele periode, uitmondend in 1964 in een militaire machtsovername. De combinatie van autoritarisme op politiek gebied en neoliberalisme in de economie zou daarop ontstaan geven aan een nieuw 'Braziliaans economisch mirakel' (1968-1974). Toen Malraux in 1959 Brazilië bezocht voorspelde hij al dat het land de koppositie in Zuid-Amerika zou nemen en dat Frankrijk, wilde het de komende vijftien à twintig jaar invloed behouden, een grootschalige inplanting moest voorbereiden (Soutou, 1999, 323). In België kwamen dit soort geluiden veel te weinig voor, en al helemaal niet bij de hoogste echelons. Het heeft er dan ook alle schijn van dat de achterstand, opgelopen in de jaren Kubitschek, mee zijn stempel zou drukken op de latere relaties.

AFKORTINGEN

AMBZ	Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken
ARA	Algemeen Rijksarchief
BLEU	Belgisch-Luxemburgse Economische Unie
CEPAL	Comisión Económica para América Latina y el Caribe
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
IMF	Internationaal Monetair Fonds
KAJ	Katholieke Arbeidersjeugd
VTB	Vlaamse Toeristenbond

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archieven

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken.
Algemeen Rijksarchief, Archief Marcel-Henri Jaspar.

Kranten

A Gazeta, Correio Paulistano, De Standaard, Jornal do Brasil, Le Peuple, Le Soir, O Estado de São Paulo.

Gedrukte bronnen

Aan de vrienden van Latijns-Amerika, jaargangen 1956 en 1984.

Belgique-Amérique Latine, jaargangen 1956-1960.

BERGEN (E.), "Oscar Niemeyer", *Bouwen en wonen. Maandblad voor nieuwe vormgeving*, IV, 1957, no. 1, pp. 34-36.

BONNEFOUS (E.), "Les liens intellectuels entre la France et l'Amérique latine", *La Revue des Deux Mondes*, 1953, pp. 63-86.

"Brazilië", *Ons Boerenef*, IX, 1955, no. 3, pp. 42-43.

"Brief uit Rio de Janeiro", *Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur*, IX, 1956, no. 7, pp. 661-663.

BRONNE (C.), *Des Andes au Kremlin. Les Belges dans le monde*, Brussel, 1956.

Bulletin Belgo-Brésilien, jaargangen 1956-1960.

CARNEIRO LEÃO (A.), *O culto da ação em Verhaeren*, Rio de Janeiro, 1959.

CEULEMANS (A.), "De Rio de Janeiro à Potosi. Journal de voyage", *La Revue Nouvelle*, XII, 1956, nos. 7-8, pp. 34-58.

COLOT (L.), "Braziliaanse perspectieven", *Tijdschrift voor de Belgische Handel*, LXXII, 1958, no. 11, pp. 11-20.

COMBLIN (J.), *Le problème de la coopération des prêtres belges au Brésil*, Campinas, 1960.

DA CUNHA (E.) (vert. M. DE JONG), *De binnenlanden. Opstand in Canudos*. Amsterdam/Antwerpen, 1954.

DEBLAERE (A.), "Modern bouwen: Brasilia docet", *Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur*, 1959, no. 12, pp. 436-441.

DELEVOY (R.), "Het ontstaan van de hoofdstad Brasilia", *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, 1960, no. 12, pp. 551-574.

DONY (C.M.J.), *Brazilië, een immigratieland voor Nederlanders?*, Porto Alegre, 1956.

FERRI-PISANI, *Où? Comment?... émigrer? Argentine, Australie, Brésil, Canada, États-Unis, Union Sud-Africaine, Vénézuëla*, Brussel, 1954.

GENON (E.), *Amérique latine (fin 1958)*, Charleroi, s.d.

GOUDEMANT (Y.), "Brasilia capitale sortie du désert", *Revue Générale belge*, XCV, 1959, no. 7, pp. 59-73.

GOUTHIER (H.), *Presença*, Rio de Janeiro, 1982.

JASPAR (M.-H.), *Changement de décors. Londres-Prague-Buenos Aires-Rio de Janeiro*, Parijs, 1972.

MARCHAL (L.), *Le mage du sertão*, Parijs, 1952.

MENDE (T.), *L'Amérique latine entre en scène*, Parijs, 1952.

MINISTÉRIO DAS RELAÇÕES EXTERIORES, *Brasil 1960*, Brasília, 1960.

PALA (M.L.), "Certaines opinions des étudiants d'Extrême-Orient et d'Amérique latine à l'Université de Louvain", *Bulletin de l'Institut de Recherches Economiques et Sociales*, XXIII, 1957, no. 8, pp. 643-662.

PATERNOTTE DE LA VAILLÉE (A.), "De wetgeving op de buitenlandse investeringen in Brazilië", *Tijdschrift voor de Belgische Handel*, LXXII, 1958, nos 7-8, pp. 61-66.

"Pavilhão do Brasil na Feira Internacional de Bruxelas", *Arquitetura e Engenharia*, 1958, no. 48, p. 22.

- ROOS (M.), *Het geheim van Mato Grosso: het Fawcett-mysterie ontsluiterd*, Antwerpen, 1949.
Union Brasilo-Belge, jaargangen 1956-1960.
- VAN ZEELAND (P.), "Europa tegenover Noord- en Zuid-Amerika", *Politica. Tijdschrift voor Staatskunde en Sociologie*, VII, 1957, no. 1, pp. 1-11.

Literatuur

- BASTIDE (R.), *Brésil. Terre des contrastes*, Parijs, 1957.
- BIEBER (L.E.), "Brasil e Europa: um relacionamento flutuante e sem estratégia" in: A.L. CERVO (ed.), *O desafio internacional. A política exterior do Brasil de 1930 a nossos dias*, Brasília, 1994, pp. 209-261.
- CAMPOS (R.), *A lanterna na popa: memórias*, Rio de Janeiro, 1994.
- CERVO (A.L.) & BUENO (C.), *História da Política Exterior do Brasil*, São Paulo, 1992.
- COOLSAET (R.), *België en zijn buitenlandse politiek. 1830-2000*, Leuven, 2001.
- DA SILVA PEREIRA (M.C.), "A participação do Brasil nas exposições universais", *Projeto. Revista Brasileira de Arquitetura, Planejamento, Desenho industrial, Construção*, 1991, no. 139, pp. 84-89.
- EAKIN (M.C.), "Business Imperialism and British Enterprise in Brazil. The St. John d'el Rey Mining Company, Limited, 1830-1960", *Hispanic American Historical Review*, 1986, no. 66, pp. 697-741.
- HILTON (S.E.), "Brazil's International Economic Strategy, 1945-1960: Revival of the German Option", *Hispanic American Historical Review*, 1986, no. 66, pp. 287-318.
- LESSA (A.C.), "L'Europe Occidentale, la France et les partenariats stratégiques du Brésil, de 1944 au début des années 1990" in: K. DE QUEIRÓS MATTOSO, I. MUZART-FONSECA DOS SANTOS & D. ROLLAND (eds.), *Le Brésil, l'Europe et les équilibres internationaux. XVIe-XXe siècles*, Parijs, 1999, pp. 303-309.
- RODRIGUES (J.H.), *Brazil and Africa*, Berkeley-Los Angeles, 1965.
- SAPPIA (C.), "Le Collège pour l'Amérique latine et la présence de prêtres belges dans le continent latino-américain (1953-1983)" in: C. SAPPIA & P. SERVAIS (eds.), *Les relations de Louvain avec l'Amérique latine. Entre évangélisation, théologie de la libération et mouvements étudiants*, Louvain-la-Neuve, 2006, pp. 87-113.
- SOUTOU (G.-H.), "Le général de Gaulle et le Brésil (1958-1969)" in: K. DE QUEIRÓS MATTOSO, I. MUZART-FONSECA DOS SANTOS & D. ROLLAND (eds.), *Le Brésil, l'Europe et les équilibres internationaux. XVIe-XXe siècles*, Parijs, 1999, pp. 321-338.
- STOLS (E.), "O Brasil se defende da Europa: suas relações com a Bélgica (1830-1914)", *Boletín de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 1975, no. 18, pp. 57-73.
- STOLS (E.), "Bouwen in Brazilië en de bijdrage van Franki" in: M. DUMOULIN (ed.), *Franki. Een wereld bouwen*, Tielt, 1992, pp. 139-149.
- STOLS (E.), "Présences belges et luxembourgeoises dans la modernisation et l'industrialisation du Brésil (1830-1940)" in: B. DE PRINS, E. STOLS & J. VERBERCKMOES (eds.), *Brasil: Cultures and Economies of Four Continents. Cultures et Économies de Quatre Continents*, Leuven, 2001, pp. 140-164.
- VANDEN NEST (M.), *De Braziliaanse JOC/F vanaf haar ontstaan tot 1957 en de medewerking hieraan van de Belgische en Internationale Kristelijke Arbeidersjeugd*, onuitgegeven licentiaatsthesis, KU Leuven, 1986.
- VERTHÉ (A.), *Vlaanderen in de wereld*, vol. II, Brussel, 1974.

Les relations Belgo-Brésiliennes sous Kubitschek (1956-1960)

PETER DAERDEN

RÉSUMÉ

Cet article examine un aspect peu connu de la politique extérieure belge: ses relations avec le Brésil du président Juscelino Kubitschek (1956-1960). Sous Kubitschek le Brésil connaissait un développement économique, social et culturel jamais vu auparavant, avec des répercussions au-delà des frontières. Un climat favorable avait été créé pour les investissements étrangers. Kubitschek voyageait à travers l'Europe cherchant un soutien économique. A l'Expo '58 de Bruxelles un pavillon brésilien montrait (ou annonçait) avec fierté les nouveaux succès. Cet article apporte la preuve que la Belgique était passée un peu à côté de ce développement. Les échanges économiques n'étaient pas impressionnantes, et inférieures aux concurrents Européens. On avait tendance de diriger l'attention plutôt vers les problèmes au Congo et vers la création d'une Communauté Européenne Economique pendant ces années. De l'autre côté il existait une grande méconnaissance du marché brésilien et probablement aussi des barrières psychologiques. Pourtant diverses institutions, particuliers ou émigrants belges ont essayé de s'aventurer sur le sol brésilien. C'était un groupe assez hétérogène, des exportateurs, industriels, intellectuels, artistes, prêtres,... La plupart d'entre eux n'a pas fortement marqué leur présence, mais leur influence mérite certainement une recherche.

Le Brésil essayait de s'orienter plus vers l'extérieur, bien que l'intégration latino-américaine était restée très difficile. Beaucoup plus d'attention allait vers les États-Unis. Culturellement ceci impliquait l'introduction d'un nouveau style de vie et la baisse d'une influence française jusqu'alors assez grande. Par sa production de café l'Afrique était considérée plutôt comme un concurrent. Concernant les mouvements d'indépendance – y compris celle du Congo belge – le Brésil adoptait une position pragmatique. En Europe existait une collaboration remarquable entre le Brésil et l'Allemagne, la Suisse et les pays scandinaves. Malgré diverses tentatives la Belgique ne semble pas avoir vraiment découvert, pendant ces années, la richesse du Brésil ou de l'Amérique du Sud en général.

The Belgian-Brazilian relationship under Kubitschek (1956-1960)

PETER DAERDEN

SUMMARY

This article deals with a little known aspect of Belgian foreign policy: her relations with the Brazil of president Juscelino Kubitschek (1956-1960). Under Kubitschek Brazil developed an unprecedented economical, social and cultural drive reaching beyond the country's boundaries. A policy favourable to foreign investments was created. Kubitschek travelled throughout Europe and asked for economical support. The 1958 World Exhibition in Brussels featured a Brazilian pavilion which proudly presented (or at least announced) the new accomplishments. This article proves that Belgium largely neglected this development. Commercial exchanges were unimpressive, and inferior to those of other European competitors. Troubles in the Congo and the creation of a European Economical Union put the emphasis during these years elsewhere. On the other hand, a profound ignorance of the Brazilian market prevailed and psychological barriers probably also existed. Yet diverse Belgian institutions, individuals or emigrants engaged themselves on Brazilian soil. It was a very heterogeneous group of exporters, industrialists, intellectuals, artists, priests,... They did not leave a big mark on the country, but their influence certainly merits a survey.

Brazil tried to extend her influence to the exterior. As Latin-American integration remained very difficult, far more attention was paid to the United States. Culturally this meant the introduction of a new way of life and the end of French influence which until then had been quite considerable. Because of its coffee production Africa was considered an economic competitor. With respect to the independence movements – including the one in the Belgian Congo – Brazil adopted a pragmatic position. Whilst in Europe a particular collaboration existed between Brazil and Germany, Switzerland and the Scandinavian countries, Belgium, in spite of various efforts during these years, did not seem to have fully discovered the wealth of Brazil or South America in general.